

Historische foto zaal Harmonie (1910)

Zaal Harmonie

Atelier Kempe Thill i.s.m. RE-ST architecten

De zaal Harmonie in het gelijknamige park aan de Mechelsesteenweg krijgt vanaf 2020 een nieuwe invulling als districtshuis van Antwerpen. Momenteel zijn de restauratiewerken aan de gang. Atelier Kempe Thill met ondersteuning van RE-ST architecten kwam in 2010 als winnaar uit de bus in de Open Oproep procedure. De opdracht was toen nog om behalve een heraanleg van het omliggende park de Harmonie om te vormen tot een 'Stille Ruimte'. In de loop van het proces drong echter de noodzaak van een verhuis van het huidige districtshuis aan de Lange Gasthuisstraat naar deze locatie zich op.

De huidige zaal Harmonie werd in 1846 gebouwd door architect-stadsbouwmeester Pieter Dens als concertzaal met grote balzaal voor de Société d'Harmonie. Een verbouwing in 1890 door architect Charles Dens (de neef van Pieter Dens) breidde het gebouw uit tot zijn huidige vorm. Zaal Harmonie en het bijhorende park speelden een belangrijke rol als culturele en sociale plek voor de 19de-eeuwse burgerij. Sinds 1923 is het gebouw eigendom van de stad en werd het vooral als feestzaal gebruikt. De aanpalende Oranjerie deed jarenlang dienst als seniorenlokaal en recent als tijdelijke horecaplek.

We hadden een gesprek met **Oliver Thill** van Atelier Kempe Thill en **Dries Vermunicht** van Vastgoed, stad Antwerpen over het project.

Wat betekende de verandering van de functie van het gebouw van een Stille Ruimte naar een districtshuis voor jullie ontwerp?

Oliver Thill: "Eigenlijk niet zo veel. Tijdens de wedstrijdphase hebben we geprobeerd een duidelijke scheiding te maken tussen gebouw en programma. We houden trouwens altijd een pleidooi voor niet-

functionalistische architectuur, waarbij je in eerste instantie een gebouw maakt dat dingen mogelijk maakt. Dit betekent dat het programma gemakkelijk kan wijzigen. De functiewijziging heeft wel een aantal andere technische eisen gesteld, bv op vlak van klimatisatie. Maar de verschijning en de uitstraling van het gebouw staan hier los van. We weten immers dat dit soort monumenten zowat om de 20 jaar een andere invulling krijgt. Monumenten zijn van een permanente aard, menselijke activiteiten niet."

Dries Vermunicht: "Met de functie van districtshuis kunnen we het gebouw maximaal teruggeven aan de mensen. Het project Stille Ruimte had misschien maar een select publiek aangetrokken."

Oliver Thill: "Bovendien ligt de huidige functie niet voor eeuwig vast. Er is niemand die vandaag kan zeggen hoe een districtshuis er over 10 of 20 jaar uitziet en of er überhaupt nog districtshuizen zullen bestaan. In die zin is ons project meer een uitnodiging voor de stad om iets met het monument te doen. Als architecten leggen we nu de basis voor de komende 50 jaar en daarna moet het gebouw zich zelf redden. We proberen het goed voor te bereiden: er wordt een hoog akoestisch comfort gerealiseerd, voorzieningen en infrastructuur zijn afgestemd op de organisatie van een groot aantal evenementen."

Dries Vermunicht: "Zo zijn er bijvoorbeeld 2 of zelfs 3x meer toileteenheden dan er nodig zijn voor de functie van kantoorgebouw, zodat we ook grootschaligere evenementen kunnen organiseren. Als je daar niet aan denkt, sluit je zaken uit. We benaderen het gebouw als een 'intelligente ruine', om een term van bOb van Reeth te gebruiken: we maken een casco waarbij alle

zicht vanuit het park

benodigde infrastructuur die zware breekwerken vereisen, klaarligt. Daarop wordt dan een functie – op dit moment een districtshuis- ingeplugd, bijna zoals met een stopcontact. Er wordt met andere woorden een forum of platform aangeboden waarbij heel veel verschillende zaken mogelijk zijn. Maar het gaat natuurlijk inzet vragen van de gebruiker om het gebouw op die manier te gebruiken.”

Oliver Thill: “Dit is één van de moeilijkheden met monumenten in het bezit van de overheid. De programma’s zijn meestal vrij instabiel omwille van politieke keuzes, reorganisaties, digitalisering, enz. Af en toe moet er dus een nieuwe invulling gezocht worden. Dat lijkt eenvoudiger dan het in de praktijk is omdat de eisen zo hoog en de processen vrij traag zijn. Wat maakt dat het vaak helemaal niet aantrekkelijk is om in een monument te zitten. Daarom kiezen wij resoluut voor een duurzame en flexibele aanpak.

We kunnen hier ook lessen trekken uit de geschiedenis: in de 19de-eeuw was het op de één of andere manier steeds mogelijk om in een gebouw van functie te wisselen. Vandaag is er een sterke focus op functionalisme, ook in de wetgeving die absurde eisen stelt. Wat maakt dat er bij een functiewissel bijna een nieuw gebouw wordt gevraagd en je helemaal opnieuw moet beginnen.”

Het is dus een geluk om in een monument te werken?

Oliver Thill: “Ja, toch wel. Kijk, een bijkomend probleem is dat door steeds verdere bezuinigingen op het projectbudget er bij nieuwbouw vaak geen ruimte is

voor extra kwaliteiten, zoals overmaat, monumentaliteit, schoonheid of kunst. Dit staat vaak niet meer in het programma van eisen. Dan ben je blij dat je in een monument werkt waar die kwaliteiten meestal reeds aanwezig zijn.”

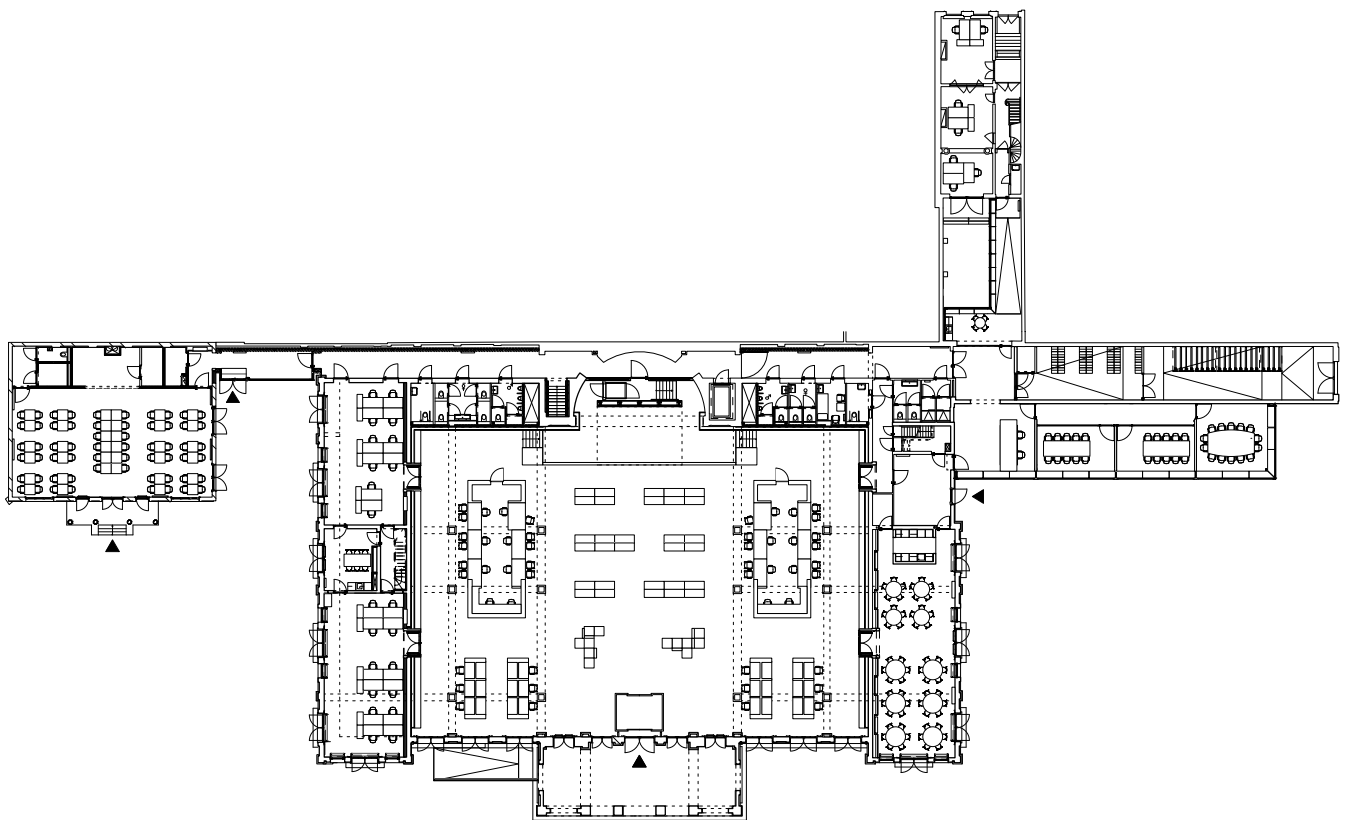
Hoe gaan jullie te werk bij een restauratie project?

Oliver Thill: “Als bureau proberen we telkens te kijken naar wat monumentwaardig is, waar liggen de potenties, wat wil het gebouw worden. Dat is een zoektocht. In dit geval is het duidelijk dat de ruimtelijkheid van het gebouw een kwaliteit is die gekoesterd moet worden. Een andere kwaliteit is de directe relatie met het park. Die kwaliteiten zichtbaar maken is iets anders dan een zuivere reconstructie naar de originele toestand. De verbouwing van het einde van de 19de eeuw was zowel architecturaal als bouwtechnisch niet kwalitatief. We voeren hier nu een aantal correcties uit. Originele elementen zullen hersteld worden, maar ook niet allemaal. Zo wordt in de onderzone van het gebouw met betonnen kolommen, deuren en lambrisering gewerkt, om ook de verwoesting van het gebouw tijdens het gebruik als discotheek in de jaren 70 op een of andere manier voelbaar te maken.”

Dries Vermunicht: “Die restauratie-aanpak is naast een zoektocht ook een voortdurende evenwichtsoefening, zowel in de ontwerpfase, maar ook nu tijdens de werken wanneer gaandeweg het gebouw ‘zijn ware gelaat toont’: financieel moet je keuzes maken van hoe ver je gaat en waarin je investeert: er is een vooropgesteld budget en als je teveel inzet op het ene aspect, gaat dat mogelijk ten koste van een ander.”

grote zaal

Plattegrond gelijkvloers. De plaatsing van het vast en los meubilair in de grote zaal en de back office ruimtes is nog niet definitief.

Oliver Thill: “Juist. Bij dit project hebben we gaandeweg gemerkt dat het idealisme van de 19de-eeuw niet in overeenstemming is met de bouwtechnische realiteit. Het lijkt een typisch neoclassicistisch gebouw met kenmerken als monumentaliteit, zwaartekracht, massa en degelijkheid. Maar hoe langer we eraan werken, hoe meer we merken dat het een soort van grote winterkas is met een stalen constructie die helemaal niet zo degelijk is. Een heel glazen en licht gebouw dus met een relatie tussen binnen en buiten die vloeiender is dan in eerste instantie lijkt.”

Kan je iets meer vertellen over de relatie met het park?

Oliver Thill: “Dit is een vrij specifieke situatie voor een stedelijk gebouw. Normaal staat een publiek stedelijk gebouw aan een plein. Zaal Harmonie staat als een soort paviljoen in een park. Vanwege die directe relatie met het park, was het voor ons een centrale vraag: hoe kunnen we het gebouw bruikbaar maken voor de mensen die het park benutten?

Toen we met dit project begonnen was het gebouw in een fase van zelfontkenning. Het oorspronkelijk interieur was volledig ingekleed met geluids- en brandwerende materialen omdat de grote zaal vanaf de jaren '70 dienst deed als discotheek. Het was een afgesloten box die op geen enkele manier in interactie ging met de omgeving. Onze eerste stap was dus om al deze toevoegingen te

slopen en het originele schrijnwerk te herstellen en zo de grote zaal zijn oorspronkelijke grandeur terug te geven. De luifel rond het gebouw hebben we om verschillende redenen verwijderd, zodat het gebouw zich nog sterker opent naar de omgeving. Het wordt dus opnieuw een vrij glazen gebouw met een vloeiende visuele relatie tussen binnen en buiten. We hopen natuurlijk dat er activiteiten georganiseerd zullen worden die hierop inspelen.”

Op welke manier was de heraanleg van het park onderdeel van de opdracht?

Dries Vermunicht: “We moeten de mensen van het district dankbaar zijn. Aan de start van het renovatieproject van de Harmonie lag er namelijk een plan klaar voor de heraanleg van het park. Het district heeft toen beslist om de heraanleg van het park uit te stellen zodat dit mee in de Open Oproep kon geschoven worden. Op die manier kon het ontwerp voor het park en het gebouw optimaal op elkaar worden afgestemd. Daarnaast is het historische monument voor Peter Benoît in ere hersteld.”

Oliver Thill: “Samen met LAND landschapsarchitecten hebben we het ontwerp voor het park gemaakt. We wilden de 19de-eeuwse sfeer van het landschapspark herstellen en het gebouw zo goed mogelijk laten aansluiten op het park. Het geheel is een waardevol ‘gesamtkunstwerk’ dat we als dusdanig willen bewaren.

Oranjerie en verbindingsgang tussen de verschillende gebouwonderdelen die dienst doet als logistieke corridor.

Het is niet altijd nodig om heel veel te doen of een groot gebaar te stellen. We willen hier als architecten een bescheiden en terughoudende positie innemen.”

Hoe beoordelen jullie de opdracht en het proces?

Oliver Thill: “Het is een mooie opgave en de vraagstelling is zeer relevant. We vinden het gewoon erg belangrijk dat dit gebouw behouden blijft. Het is onderdeel van de identiteit en het collectief geheugen van de stad. Het project van de Stille Ruimte was natuurlijk uitdagend omdat dit een onderzoek naar een nieuwe typologie inhield. Maar de nieuwe functie geeft wel meer legitimatie aan het project. Dat heeft ook zijn voordelen! Bij restauratieprojecten ligt de focus vaak op de architectuur en het bouwproject, maar het gebruik, beheer en onderhoud zijn minstens even belangrijk. Wij bieden een zo goed mogelijk uitgerust gebouw aan, maar het is uiteindelijk de huismeester die beslist. Na de oplevering is ons werk als architect gedaan, maar we hopen dat de stad de activatie van het monument ter harte neemt.”

Dries Vermunicht: “Om de potentie van het project ten volle te benutten, zullen inderdaad extra inspanningen nodig zijn. Dergelijke doorgedreven inzet kan je misschien niet verwachten van iemand die nu al een volle dagtaak heeft als districtsmedewerker. In sommige steden zien we dan ook dat het beheer en vooral

die extra ‘activatie’ van een groot overheidsgebouw uitbesteed wordt aan een private organisatie die het management van de site op zich neemt. Een voorbeeld is het Stadhuis van Den Haag dat wordt gerund door een privaatieve onderneming (*Stichting Atrium City Hall). Zij maken reservaties van de zalen en organiseren publieksevenementen. Zaal Harmonie kan straks ‘alleen maar’ een districtshuis zijn zoals we ze nu al kennen, maar deze plek kan ook zoveel meer worden: veel zal dan ook afhangen van de wil en energie om hier een echt huis van de burger te maken.”

We leggen de plannen voor aan de toekomstige gebruikers. **Herald Claeys**, districtssecretaris van district Antwerpen en **Pascale Segers**, loketmanager van stadsloket regio centrum.

Wat vinden jullie van het project?

Herald Claeys: “Het is een geweldige kans om het historische gebouw in zijn oude glorie te herstellen. Ik juich ook de aanpak toe van de architecten om de functies zodanig te integreren dat dit niets afdoet aan de integriteit van het gebouw. Dit betekent wel dat er maar een beperkte ruimte is om het programma een plaats te geven. Wij delen de ruimtes met de loketwerking van district Antwerpen en Berchem, wat nog wat gezamenlijk denkwerk zal vergen om dit tot een goed einde te brengen.”

werffoto van de conciërgewoning waar de kantoren van het districtshuis worden in onder gebracht.

Pascale Segers: “Dat klopt. Districts- en loketwerking zullen nauwer gaan samen leven dan we vandaag doen. We delen back officieruimtes, vergaderzalen en andere infrastructuur voor het personeel.

Maar een nieuwe locatie vereist ook een nieuwe manier van werken. De loketwerking naar de burger zal een plaats krijgen in het centrale deel van het historische gebouw. We stappen hier af van de klassieke opstelling van een lokettenzaal. Er komen 2 loketeilanden die we aanvullen met minder formele opstellingen, zoals self loketten, infozuilen en afhaalbalies. Op piekmomenten in onze dienstverlening hebben we ook de mogelijkheid om pop-up loketten te plaatsen in de middenbeuk. Doordat we 2 stadsloketten samen brengen, kunnen we ook efficiënter werken. De toenemende digitalisering geeft onze medewerkers de mogelijkheid om meer plaats onafhankelijk te werken.”

Wat vinden jullie van de locatie van jullie nieuwe werkplek?

Herald Claeys: “Het is heel goed dat de zaal Harmonie een publieksfunctie krijgt. Gebouw en park zullen elkaar nog meer versterken. Ik vind het ook een pluspunt dat er een horeca functie in de Oranjerie komt. Het pop-up café trok op zomerse dagen heel wat bezoekers.”

Pascale Segers: “Het stadsloket van Antwerpen verhuist van het historische centrum naar de rand van het district Antwerpen. Dat is even wennen voor de burger, maar de plek is wel heel goed bereikbaar met het openbaar vervoer en de fiets. De buurt is ook veel meer beginnen leven dankzij initiatieven als het belevingscentrum van Brouwerij De Koninck en de co-working spaces in de WATT-toren. Samen met het Provinciehuis zal de site in de toekomst een soort administratieve hub vormen.”

restauratie van de voorgevel

Hoe kijken jullie naar het beheer van zaal Harmonie?

Herald Claeys: “Wij hebben, samen met de gebouwbeheerder en de cultuurdienst, al ideeën over de invulling van de grote zaal. Een tentoonstelling, viering, ontvangst of de bijeenkomsten van de burgerbegroting kunnen hier perfect georganiseerd worden. De vergaderzalen in de nieuwbouw zijn via een aparte toegang bereikbaar, zodat een breed gebruik door de buurt mogelijk is. Een districtshuis moet een open plek zijn naar de wijk.”

restauratie van de voorgevel

Tekst: Valerie Van de Velde
Beelden: Atelier Kempe Thill
Fotografie: Kioni Papadopoulos

Voor meer info over dit artikel: stadsbouwmeester@antwerpen.be